

Рецензія на книгу *Залучення Отців Церкви до католицизму ХІХ століття: Патристична спадщина «Римської школи»*

Engaging the Church Fathers in Nineteenth-Century Catholicism: The Patristic Legacy of the Scuola Romana. By Joseph Carola, S.J. Steubenville, OH: Emmaus Academic, 2023. xiii + 518 p.; ISBNs: 978-1-64585-303-9 (hardcover), 978-1-64585-304-6 (paperback), 978-1-64585-305-3 (ebook); 54.95 USD.

Андрій ШИМАНОВИЧ
Незалежний дослідник

ORCID: 0000-0002-3046-4645

Для великих історичних Церков, як-от Православна та Католицька, спадщина Святих Отців епохи нерозділеної Церкви є одним із засадничих життєдайних джерел віри і практики. Будь-яка нова наукова розвідка, що торкається питань святоотцівського набутку, не може не викликати підвищеного інтересу з боку православних та католицьких теологів, позаяк для них Отці Церкви – це люди, що відіграли виняткову історичну роль у формуванні християнської догматики, шліфуванні базових богословських понять та категорій, упорядкуванні канону Нового Завіту та створенні внутрішньої структури давньої Церкви, не кажучи вже про залишені ними неоціненні свідчення їхнього особистого духовного досвіду богопізнання і богоспілкування.

У 2023 році о. д-р Джозеф Карола¹ став автором вражаюче ґрунтовної історико-богословської праці, в якій він поставив собі за мету відслідкувати практику використання давньої патристичної спадщини в царині академічного католицького богослов'я ХІХ століття. Свою книгу автор присвятив аналізу феномена «Римської школи» (італ. – *Scuola Romana*), яка *de facto* стала головним у ХІХ столітті рухом за здійснення святоотцівського ренесансу. Основним місцем розгортання й утілення цього богословського проекту, що тривав майже століття, став провідний навчальний заклад Товариства Ісуса (езуїтів) – Римський колегіум (нині – Папський Григоріанський університет або, якщо скорочено, Григоріанум).

1 Джозеф Карола – професор патристичного богослов'я Папського Григоріанського університету в Римі.

Перші розділи праці Карола присвячує двом системотворчим патрологам, які здебільшого не мали прямого стосунку до Рима, але чий науковий напрацювання лягли в основу богословської методології *Scuola Romana*. Ними були німець Йоганн Адам Мьолер та англієць Джон Генрі Ньюмен.

Йоганн Адам Мьолер (1796–1838)

Й. А. Мьолер фактично став засновником модерної еклезіології як окремої академічної дисципліни та одним із перших теологів Тюбінгена, які осмислювали як нагальну необхідність якнайактивніше вправління в патристичних студіях. Автор рецензованої книги так змальовує дух часу та дослідницьку налаштованість Мьолера разом із колом колег: «Теологи Тюбінгенської школи апелювали до історичної медіації Божественного одкровення, розпізнаючи в історії Церкви християнські принципи, що виходять за межі історичної випадковості. З огляду на німецький романтизм і його наполягання на повноті, якою володіло християнство на початку свого існування, вони приділяли особливу увагу патристичним дослідженням. Ці розвідки не лише відкривали давню повноту християнства, а й надавали авторитетну, добре перевірену модель для діалогу з сучасною інтелектуальною та релігійною культурою» (26).

Головна еклезіологічна праця Мьолера побачила світ 1825 року й мала назву *Einheit in der Kirche*² (з нім. — «Єдність у Церкві»). У цій розвідці Мьолер розгортає своє пневматологічне розуміння сутності Церкви у світлі патристичних творів перших трьох століть. Дж. Карола звертає увагу на те, що «чітка герменевтика тяглості характеризує метод Мьолера з перспективи зв'язку між істориком і його предметом, між Церквою вчорашнього дня і Церквою сьогоднішньою» (45). Заувага слушна, адже відомо, що Мьолер взявся за дослідження ранніх донікейських Отців після того, як під час здійснення своїх середньовічних студій побачив важко пояснюваний розрив між середньовічною Церквою та тією Церквою, якою вона була на початку свого історичного буття.

Неабияку увагу Карола приділяє аналізу позиції Мьолера стосовно двох питань: (1) історичного розгортання церковного вчення у спільноті віри під проводом Святого Духа та (2) базових засад святоотцівської екзегези. Згідно з задумом Мьолера, органічне поєднання цих двох сфер богословського знання перетворюється на універсальний ідейний інструмент, що найдієвіше підважує «еретичний егоїзм — сепаратистську тенденцію, яка відкидає християнську традицію, запроваджує радикальну дискретність і розділяє християнську єдність» (49).

Попри свою відданість раннім Отцям, Мьолер запропонував усебічну апологію схоластики XI–XII століть як гармонійного й збалансованого взаємного переплетення або взаємопроникнення віри та розуму. Для тюбінгенського теолога

2 Johann Adam Möhler, *Einheit in der Kirche, oder das Prinzip des Katholizismus, dargestellt im Geiste der Kirchenväter der drei ersten Jahrhunderte* (Tübingen: Laupp, 1825). Англійський переклад: Johann Adam Möhler, *Unity in the Church, or, the Principle of Catholicism: Presented in the Spirit of the Church Fathers of the First Three Centuries*, trans. Peter C. Erb (Washington, DC: The Catholic University of America Press, 1996).

всі претензії до схоластики – подеколи справді «надто вишуканого дискурсу» (62) – були зумовлені не стільки помилковістю середньовічних мислительних традицій, скільки секулярним редуccionізмом модерної доби з його поверховістю та позірною «об'єктивністю», з перспективи якої ті витончені інтелектуальні здобутки, як правило, оцінювалися на початку XIX століття. За неймовірно вдалим висловом Дж. Карола, «на відміну від геніїв епохи схоластики, модерний розум засліпив себе істиною, величне світло якої його ослаблені очі не в змозі витримати» (62–63).

Решту підрозділів Дж. Карола присвячує огляду того, як у богослов'ї Мьолера висвітлене болюче, делікатне й широко дебатоване наприкінці 1820-х років питання щодо доцільності збереження celibату для католицького духовенства (64–75), реконструює погляди Мьолера на різницю між католицькими та протестантськими віросповідними положеннями (75–82), а також аналізує лекції тьубінгенського теолога, прочитані ним у рамках курсу з патрології (82–84).

Джон Генрі Ньюмен (1801–1890)

У цьому розділі Карола вдається до ґрунтовного аналізу найвідомішої праці Ньюмена «Аріани IV століття»³ (1833), яка, по суті, є розгорнутим комплексом аргументів на користь Александрійської екзегетичної школи. Але значно цікавіший авторський аналіз менш відомої, але не менш впливової книги Ньюмена «Церква Отців» (1840), де увага англійського дослідника передовсім прикута до постаті свт. Амвросія Медіоланського. Через аналіз деяких аспектів його служіння Ньюмен виразив незамінність мирян у справі збереження ортодоксії, особливо коли Церква ледь животіє й потерпає на тлі наднапружених стосунків із владою, що сповідує гетеродоксію. З цього тексту Ньюмена найрельєфніше проглядає його ставлення до Отців не просто як до неживих забронзовілих *авторитетів* минулого, які є самоцінними безвідносно до історичного контексту свого перебування, а як до живих *свідків* своєї *авторитетної епохи*, коли в горнілі антиеретичної полеміки викарбувалися базові догматичні положення християнської віри.

Із опертям на інші, менш значущі праці Ньюмена автор книги розкриває динаміку формування його ідеї про те, що вивчення Отців має перетворитися на глобальний проєкт у житті дослідника. І цей масштабний задум повинен старанно втілюватися упродовж років з урахуванням картографії головних дискусій доби патристики, а не через побіжне висмикування цитат для ефективного та ефектнішого ведення апологетичних баталій.

Відому Ньюменову теорію догматичного розвитку Карола роз'яснює, послуговуючись дуже простою і всім зрозумілою аналогією: «Різниця між давнім вченням і сучасним вченням у Католицькій Церкві подібна до різниці між хлопчиком

³ John Henry Newman, *The Arians of the Fourth Century: Their Doctrine, Temper, and Conduct, Chiefly as Exhibited in the Councils of the Church, Between A.D. 325, & A.D. 381* (London: Printed for J.G. & F. Rivington, 1833).

та його дорослим “я”. Тотожність хлопчика і чоловіка не викликає сумнівів, так само як і тотожність первісного та сучасного вчення Католицької Церкви. В основі розвитку обох лежить тяглість» (113).

Тепер варто стисло зупинитися на огляді Дж. Карола менш відомих, але не менш глибоких теологів та безпосередніх викладачів Римського колегіуму, а також їхнього досвіду занурення в патристичну спадщину.

Джованні Перроне (1794–1876)

Цей італійський теолог-езуїт – автор багатотомного догматичного трактату *Praelectiones Theologicae* (з лат. – «Лекції з богослов'я»). Дев'ять томів цього *opus magnum* публікувалися автором поетапно протягом 1835–1842 років і згодом витримали мало з чим співмірну кількість прижиттєвих перевидань.

Як зауважує Карола, справжня велич Перроне «полягає не в його інтелектуальному генії, а радше в його невиснажній відданості оновленню богослов'я в католицизмі XIX століття. Нечасто відлучаючись від свого місця в бібліотеці колегіуму, Перроне методологічно будував своє богослов'я на непохитних підвалинах Святого Письма і традиції» (160–161).

Згідно з Перроне, Церква атрибує титул «Отець» тому своєму видатному мислителю минулого, який відповідає трьом головним критеріям: *antiquitas* (древність), *sanctitas* (святість) та *doctrina* (вчення). Прикметно, що у православ'ї Отці та вчителі Церкви – це дві відмінні категорії церковних авторів, тоді як у католицизмі – ті самі люди є і Отцями, коли вони викладають об'єкт віри, і вчителями, коли вони вдаються до раціонального обґрунтування того чи іншого віронавчального положення.

Принагідно важливо зауважити, як майстерно Карола передає інтерпретацію італійським теологом того, як в Отцях Церкви взаємодіють два аспекти їхнього служіння – *свідчення* та *учительство*: «Хоча вони є авторитетними свідками, вони не є безпомилковими вчителями. Проте їхні особисті мисленнєві помилки не заважають визнавати їх авторитет як свідків богоодкровенного скарбу віри. Їхнє періодичне мовчання, крім того, не є проблемою, оскільки їхня творчість не претендує на всеосяжність» (221).

Перроне був завзятим поборником послуговування латиною, особливо в царині богословської освіти, адже її витіснення сучасними мовами, на думку богослова, посилювало ризик інфільтрації в католицькі навчальні аудиторії сучасних, не властивих богословській традиції смислів, зокрема концептів та методологічних підходів німецької раціоналістичної філософії (171–172).

Карола скрупульозно аналізує полемічно-апологетичні розробки Перроне, спрямовані на викриття хиб протестантизму з особливою увагою до англіканства першої половини XIX століття (183–193). Думка Перроне головно обертається навколо католицької та протестантської позицій щодо складових єдиного феномена церковного Передання (Традиції), а також двох відповідних способів осмислення християнської віри та практики перших століть. Щоправда, у світлі

того аргументаційного арсеналу, який був розроблений кожною зі сторін упродовж останніх ста п'ятдесяти років, аргументи Дж. Перроне навряд чи можуть приголомшити своєю релевантністю і стати у пригоді сучасним полемістам з католицького табору. Радше вони лишаються перспективним об'єктом для сучасних історико-богословських студій.

Важливо, що Перроне став безпосереднім науковим наставником і вчителем трьох наступних теологів, внесок яких у «Римську школу» Карола теж аналізує у своїй книзі.

Карло Пассалья (1812–1887)

Розгортаючи у першій половині 1850-х років перед своїми студентами розмаїття інтерпретацій Святого Письма, К. Пассалья настільки глибоко занурював їх у філологічні деталі, що насправду, як зауважує один із дослідників, «лекції Пассальї стали першим знайомством Римського колегіуму з історико-критичним методом» (232).

Не вдаючись до нюансованого огляду богословських шукань Пассальї, слід акцентувати, що в оповіді Дж. Кароли італійський теолог заслужено змальований в образі недосяжного велетня богословської думки, «справжнім генієм *Scuola Romana*» (342, 474), який «суттєво випередив свій час і сам знав про це» (343). Імовірно, саме тому автор книги присвятив богословському набутку Пассальї аж два розділи свого трактату, тоді як учні Пассальї, Клеменс Шрадер та Йоганн Баптіст Францелін, змушені разом вдовольнятися сусідством у межах одного розділу.

Клеменс⁴ Шрадер (1820–1875)

К. Шрадер був учнем, сподвижником і багаторічним близьким другом К. Пассальї. Йому судилося перенести паростки напрацювань «Римської школи» на австрійський ґрунт, у Віденський університет, де Шрадер викладав із осені 1857 року до початку особливо інтенсивних інтелектуальних процесів, пов'язаних із підготовкою до Першого Ватиканського собору (1869–1870).

Віденський період Шрадера Дж. Карола оцінює як неймовірно плідний, позаяк саме тоді вихованець Пассальї став автором праць «про Трійцю і з христології, про триєдиний природний, передприродний і надприродний світоустрій, про благодать та напередвизначення, про віру й свободу совісті, з еклезіології та зі схоластичної методології» (351–352). Карола особливо акцентує на тому, що в цей час Шрадер зажив слави виразно антиліберального теолога.

4 На палітурках прижиттєвих видань Шрадера його ім'я позначене латиною – *Clementis*. Враховуючи німецьке – якщо бути точним, то нижньосаксонське – походження теолога, коректніше було би вживати стосовно нього сучасне німецьке ім'я *Clemens*, що й робить Карола у своїй книзі. Утім, найбільшу кількість інформації стосовно Шрадера в Інтернеті можна знайти тільки тоді, коли шукач використовуватиме інший варіант імені – *Clement*.

Йоганн Баптіст Францелін (1816–1886)

У випадку з цим непересічним австрійським богословом та філологом ми передусім маємо справу з постійним життєвим подвигом, невпинним самоперевіршенням через долання ним своєї невихайної фізичної слабкості. Незцілима хворобливість була всевизначальним чинником упродовж усього Францелінового життя. Утім, це не вплинуло на творчу плідність та викладацьку пасіонарність теолога. Карола зауважує, що «як студенти Францеліна, так і представники церковної влади високо цінували його післяполуденні лекції про Євхаристію, сакраментальне богослов'я, тринітарне богослов'я, христологію, Святе Письмо і традицію» (384).

Українським дослідникам католицької теології буде цікаво дізнатися, що саме Францелін мав безпосередній стосунок до нашої країни. Карола повідомляє таку інформацію про майбутнього кардинала: «Перебуваючи у Старій Весі⁵ в 1836–1838 роках, Францелін вивчав риторику та філософію. Другий і останній рік філософії він закінчив у 1839 році в Тарнопільському колегіумі єзуїтів⁶ в Україні. Францелін залишився в єзуїтському колегіумі в Тарнополі ще на три роки, але вже по той бік парти. Спочатку він викладав риторику та гуманітарні науки в молодших класах. Але через слабке здоров'я наступні два роки він обмежився викладанням грецької та івриту» (380). У 1862 році Францелін розпочав своє служіння як консультант у справах Східних Католицьких Церков. З цього приводу Карола робить ремарку, що «роки, проведені в Україні, без сумніву, допомогли йому в цьому питанні» (385).

Маттіас Йозеф Шеебен (1835–1888)

Цей останній з представників «Римської школи» – чи, скоріше, збирач її доробку – ідеально виконав покладену на нього Провидінням місію підсумувати й систематизувати весь набуток *Scuola Romana* за попередні десятиліття. Застосовуючи методологічні підходи попередників, Шеебен утворив власний унікальний синтез із патристичної традиції, середньовічної схоластики та барокової думки із застосуванням сучасних наукових даних. Все це містить грандіозний трактат Шеебена «Підручник з католицької догматики», який він писав упродовж 1874–1887 років.

Доволі нетипово як для католицького теолога Шеебен проводив чітку лінію демаркації між Отцями Церкви і схоластами, усіяко увиразнюючи унікальне значення перших та лише вторинну і похідну роль других. З риторики й самого Кароли очевидно, що позиція Шеебена щодо цього питання не спричиняє у нього внутрішньої незгоди. Він нагадує, що, «на відміну від Отців Церкви, схоласти здебільшого були священниками та монахами, а не єпископами», і хоча між ними є імпліцитна ідейна тяглість, а не нездоланна прірва, все ж «схоласти – сини

5 Стара Весь – маленьке село в Польщі, розташоване в Мазовецькому воєводстві, у Прушковському повіті.

6 Навчальний заклад Товариства Ісуса, який діяв у Тарнополі в 1820–1848 роках.

Отців, а не їхні брати» (450). «Строго кажучи, самі схоласти, по суті, є лікарями, а не батьками» (451), – максимально рельєфно окреслює Карола богословське переконання Шеебена щодо схоластичних трактатів.

Карола справедливо робить особливий акцент на інтегративності Шеебена. І його трактати, і сама його особистість показують вражаючу здатність до дефрагментації, узагальнення, систематизації, забезпечення доцентрового руху та поєднання того, що часто вважають у принципі непоєднуваним. З одного боку, як професор теології він майстерно об'єднав позитивну та спекулятивну богословські методології, а його праці містять теологію «одночасно патристичну і схоластичну, історичну та сучасну» (432). З іншого боку, як усебічно обдарована людина (і це вже радше Божа печатка, ніж плід його власних кропітких зусиль) він «поєднував у собі смирення Перроне, геніальність Пассальї, церковну вірність Шрадера та особистісну цілісність Францеліна» (430).

У загальному підсумковому розділі Карола у витонченій літературній формі висновує, що теологи *Scuola Romana* «не ховали голови у давньоцерковній пісочниці і не замикалися у середньовічній фортеці. Навпаки, вони сміливо застосовували науковий інструментарій свого часу, щоб долучити традицію до сприяння сучасному і майбутньому благу Церкви» (469). «Замість препарувати божественну таємницю в академічній лабораторії, – не стримуючи себе у використанні метафор, наголошує Карола, – вони застосовували сучасні наукові інструменти свого богословського ремесла, щоб висловити божественну таємницю, яка лежить в основі віри, не претендуючи на остаточне її вичерпання. За допомогою філософії, історії, філології, критичного аналізу та герменевтики вони майстерно освоювали стародавні джерела богослов'я і вправно орудували чистим золотом, яке видавали ці богословські копальні» (470).

Отже, яке загальне враження складає і на які думки наштовхує рецензована праця?

Передовсім слід визнати, що майже п'ятисотсторінковий текст можна оцінювати як справу всього життя знаного професора. І це не дивно, з огляду на той факт, що, за зізнанням самого Кароли, він почав збирати необхідний для майбутньої книги матеріал ще восени 2005 року (477). До безперечних плюсів цієї розвідки слід додати те, що Карола аналізує історію взаємодії представників «Римської школи» зі святоотцівськими текстами в динаміці, з урахуванням життєвої інтелектуальної еволюції кожного з досліджуваних теологів.

Книга занурює читача в історичне тло, яке було обрамленням для двох ключових подій у житті Католицької Церкви другої половини XIX століття: (1) Перший Ватиканський собор та (2) догмат про непорочне зачаття Діви Марії, проголошений папою Пієм IX у 1854 році. Ба більше, всім нам відомі знакові історичні події XIX століття здебільшого подані автором не як поодинокі, раптові та ізольовані один від одного «флешбеки», а як співвіднесені та взаємопов'язані наративні елементи єдиного текстового полотна. Наприклад, Карола акцентує, що кінець Першому Ватиканському соборові було покладено початком франко-пруської війни 19 липня 1870 року – на наступний день після голосування за

епохальну догматичну конституцію *Pastor Aeternus* (з лат. — «Вічний Пастир»), у якій мовиться про юрисдикційний примат папи в Церкві та його безпомилність у офіційно проголошених постановах стосовно віри та моралі (355).

Попри усталені кліше стосовно того, що патристичний ренесанс у Католицькій Церкві відбувся лише з появою «нової теології», тобто у 1940-х роках, з розвідки Кароли стає очевидним, що насправду залучення давніх Отців у католицький академічний дискурс практикувалося й пропагувалося вже в перші десятиліття XIX століття. До того ж книга переконливо скасовує доволі розповсюджений стереотип стосовно буцімто повсюдного й безальтернативного панування схоластики в навчальних закладах Католицької Церкви досліджуваного Каролою періоду.

Кожний розділ містить детальну біографічну довідку про того чи того богослова та скрупульозний покроковий аналіз саме тих його творів, які мають прямий стосунок до царини патристики. Лапідарні життєписи напрочуд докладно відтворюють необхідні деталі щодо історії навчання й формування, спілкування і товаришування, подорожування та листування кожного з героїв Каролової оповіді. Ці біографічні подробиці є надважливими, оскільки вони подані автором настільки майстерно, що не просто утворюють контекстуальну картину подій, а й дарують читачеві дивовижний екзистенційний «ефект присутності», буквально упричетнюють його до знаменних дискусій і занурюють в гущину тогочасних богословських шукань серед католицьких інтелектуалів та в історію їхньої ідейної інтеракції.

Поза сумнівом, ця книга — незамінний ресурс для ознайомлення з тим, як у католицькій теології XIX століття осмислювався органічний «плин ріки» церковної традиції перших століть. Прагнення до максимальної інтелектуальної чесності змушує автора цих рядків констатувати, що досліджена Каролою багатодесятилітня праця католицьких патрологів явила світові приклад креативної демуміфікації, оживлення та актуалізації патристичної думки для вирішення нагальних тогочасних богословських питань. Це був не оборонний спосіб мислення під тиском модерних мислительних канонів, а дерзновенний прорив у нову практику свіжого й продуктивного прочитання ранньохристиянської спадщини в новому інтелектуальному кліматі. Тоді як, наприклад, на початках багатообіцяючий патристичний поворот у грецькій академічній сфері другої половини XX століття мав своїм результатом лише видання декількох збірників класичних святоотцівських текстів, але без жодних спроб застосувати їх до богословського аналізу злободенних соціально-політичних, культурних або смисложиттєвих питань⁷.

Насамкінець усім тим, кого зацікавила тематика ґрунтовного трактату Дж. Кароли (або тим, хто вже його подолав), лишається також порадити фундаментальне дисертаційне дослідження кардинала Вальтера Каспера «Вчення про

7 Думку з цього приводу від видатного православного богослова сучасності Пантеліса Калаїцидіса див.: Pantelis Kalaitzidis, "New trends in Greek Orthodox theology: challenges in the movement towards a genuine renewal and Christian unity," *Scottish Journal of Theology* 67, no. 2 (2014): 135–136.

традицію в Римській школі (Дж. Перроне, К. Пассалья, К. Шрадер)»⁸. Цю розвідку тоді ще молодий і перспективний дослідник, а нині поважний старець-теолог В. Каспер (1933 р. н.) присвятив аналізу всієї сукупності підходів до осмислення і прояснення предмета церковної традиції, які були випрацювані науковцями зі *Scuola Romana*. Книга Каспера, так само як і рецензована розвідка Кароли, містить важливі історичні екскурси у вир подій, що відбувалися навколо Першого Ватиканського собору та догматичної постанови про непорочне зачаття Богородиці.

Зрештою, завершити цей огляд хотілося б у дещо нестандартний спосіб – наведенням неймовірно влучних, виразних та глибоких думок Дж. Кароли, які мають повне право на подальше існування як окремі стислі афоризми (на кшталт видатних цитат зі святоотцівських творів):

- «Справжній розвиток, ніколи не зраджуючи суттєвого, виключає позачасову тиранію будь-якої конкретної форми» (47).
- «Доктринальні визначення захищають віру, але ніколи не вичерпують таємниці» (96).
- «Філософія вчить, що, хоча помилки й різноманітні, істина – єдина. Іншими словами, древній консенсус є істинним» (394).
- «Будучи єдиною і вічною, істина не визнає темпоральних протиріч. Такі історичні опозиції є лише позірними, вони є не питанням факту, а радше способом висловлювання» (404).
- «Хоча особиста святість не робила їх [Отців Церкви] безпомільними, вона сприяла довірі до них – якості, що нею не рівною мірою володіли інші давні церковні авторитети, які, однак, залишаються важливими історичними свідками. Отці стоять поруч з апостолами на порозі християнства» (404).

Andrii SHYMANOVYCH
Independent researcher

ORCID: 0000-0002-3046-4645

Надійшла до редакції / Received 07.08.2025
Прийнята до публікації / Accepted 04.11.2025

⁸ Walter Kasper, *Die Lehre von der Tradition in der Römischen Schule (Giovanni Perrone, Carlo Passaglia, Clemens Schrader)* (Freiburg-Basel-Wien: Herder, 1962). Праця була перевидана 2011 р. у тому ж видавництві.